

doi: 10.32612/uw.2543618X.2023.pp.325-329

Przegląd Środkowo-Wschodni, 8, 2023

ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20230813

Data przesłania: 05.05.2023

Data akceptacji: 10.06.2023

Jerzy Grzybowski

jgrzybowski@uw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-7359-487X>

Podwójnie deportowani...

Żołnierze Polskich Sił Zbrojnych w Związku Sowieckim w latach 1945–1951 – dokumenty i materiały, wstęp i oprac. D. Panto, Gdańsk 2022

Dmitryi Panto napisał monografię poświęconą byłym żołnierzom Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (PSZZ), którzy po wojnie wrócili do ZSRS (na tereny Białorusi, Litwy, Łotwy, Ukrainy). Waga podjętego tematu nie ulega wątpliwości, wpisuje się on bowiem w szerszy kontekst historiograficzny dotyczący badań nad dziejami oręża polskiego w czasie drugiej wojny światowej i po jej zakończeniu. Pomimo iż problem PSZZ doczekał się licznych opracowań naukowych, niektóre ważne zagadnienia nadal wymagają głębszych badań. Na liście tych tematów znajdują się losy żołnierzy PSZZ, którzy po wojnie zdecydowali się wyjechać do Związku Sowieckiego. Złożyło się na to kilka przyczyn. W czasach komunistycznych podjęcie tego tematu było niemożliwe ze względów ideologicznych. Natomiast po upadku komunizmu o słabym rozpoznaniu tematu przesądziła dostępność materiału badawczego. Na przeszkodzie stanął fakt, iż źródła niezbędne do opracowania danego zagadnienia są rozproszone na obszarze postsowieckim. W zaistniałej sytuacji dotychczasowi badacze podejmowali tę kwestię na marginesie badań nad innymi tematami (np. udziałem Białorusinów i Ukraińców

w PSZZ). O ile w odniesieniu do Białorusi zagadnienie to doczekało się wartościowych opracowań naukowych, o tyle w przypadku innych krajów (Ukrainy, Litwy, Łotwy) zostało zaledwie zasygnalizowane. W konsekwencji dotychczas brakowało całościowego ujęcia problematyki dotyczącej powojennych losów żołnierzy PSZZ w ZSRS. W związku z powyższym praca Dmitriya Panto wypełnia istotną lukę zarówno w historiografii polskiej, jak i zagranicznej (białoruskiej, rosyjskiej, ukraińskiej).

Część pierwsza książki stanowi merytoryczne wprowadzenie, w którym Autor omawia trzy zasadnicze tematy: 1) system repatriacji sowieckich obywateli do ZSRS w latach 1944–1951, 2) repatriacja żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie do Związku Sowieckiego w latach 1945–1948, 3) deportacja byłych żołnierzy PSZZ na Syberię w kwietniu 1951 roku. W tej części pracy Autor w sposób szczegółowy ukazuje całokształt sowieckiej polityki repatriacyjnej w pierwszych latach powojennych, przybliżając meandry i zawłości prawne i międzynarodowe związane z procesem repatriacji obywateli sowieckich. Autor przedstawia również sytuację żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w okresie rozwiązania tej formacji. W szczególności analizuje powojenne losy tych, którzy pochodzili z ziem wschodnich II Rzeczypospolitej, które po wojnie znalazły się w granicach Związku Sowieckiego. Autor stara się prześledzić proces ich powrotu w strony ojczyste, ukazując stosunek do nich władz sowieckich. Dużo miejsca Autor poświęca prześladowaniom i szykanom, którym w zasadzie od początku byli poddawani „andersowcy”. Szczytem represji stała się deportacja byłych żołnierzy PSZZ na Syberię w kwietniu 1951 roku. Wówczas w głąb ZSRS (przeważnie do obwodu irkuckiego) wywieziono 5092 ludzi, w tym 1266 byłych żołnierzy i 3826 członków ich rodzin. Deportacja objęła trzy republiki związkowe: Białoruś (3822 osób), Ukrainę (1032) i Litwę (238) (s. 59). Jako powód deportacji wskazywano brak „zasług wobec socjalistycznej ojczyzny”.

Zastanawiając się nad motywami deportacji „andersowców” w 1951 roku można wymienić ich służbę w szeregach Polskich Sił Zbrojnych

na Zachodzie, domniemane szpiegostwo na rzecz obcego wywiadu oraz obawę władz, że byli żołnierze mogą dołączyć do oddziałów polskiej antykomunistycznej partyzantki, która w tym czasie działała na dawnych północno-wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej. Jednak przede wszystkim u podstaw decyzji o deportacji leżały względy ideologiczne. Represje wobec „andersowców” wpisują się w szerszą politykę terroru wobec mieszkańców ziem, które przed wojną należały do Polski. W sowieckiej rzeczywistości, w której za przestępstwo mógł być uznany jakikolwiek czyn niezgodny z obowiązującymi normami politycznymi czy społecznymi, bardzo łatwo było oskarżać byłych żołnierzy PSZZ o działalność antysowiecką, gdyż ich światopogląd znacznie różnił się od poglądów przeciętnego człowieka sowieckiego. Ludzie ci nie pasowali do sztucznie tworzonego przez władze sowieckie obrazu patrioty sowieckiego i uczestnika „Wielkiej Wojny Ojczyźnianej”, dlatego też zepchnięto ich poza sowieckie społeczeństwo, gdyż za bardzo wyróżniali się moralnością, poglądami, innym stosunkiem do otaczającego świata i innym myśleniem. Władza sowiecka nie mogła darować ich życiowych doświadczeń – kontaktów z innym typem człowieka, innym sposobem życia, którego poziom diametralnie wybił się ponad biedną rzeczywistość powojennego ZSRS. Nieprzypadkowo w ZSRS ludzie ci byli skrzętnie wymazywani z pamięci i kart historii. Nie można było o nich przeczytać w podręcznikach historii, nielicznych zaś żyjących weteranów walk o Monte Cassino i Arnhem nie uznawano za uczestników wojny.

Największy fragment książki (ok. 3/4 pracy) stanowi część druga, która jest wyborem niepublikowanych dotychczas źródeł dokumentalnych pochodzących z archiwów białoruskich, litewskich, polskich, rosyjskich i ukraińskich. Fakt ten uprawnia do twierdzenia, że książka stanowi tak naprawdę wybór źródeł. Zaprezentowane dokumenty zostały wytworzone przez sowieckie instytucje i urzędy państwowe. Dokumenty te mają w większości charakter urzędowy, jak noty kierowane do rządów mocarstw zachodnich, pisma przewodnie, dokumentacja obozów filtracyjnych, ewidencje repatriantów, dokumenty operacyjne

Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, listy imienne repatriantów i osób deportowanych, decyzje administracyjne, odpisy o konfiskacie majątku oraz inna dokumentacja (np. załączniki do pism przewodnich).

Na część trzecią składa się aneks fotograficzny, w którym zaprezentowano niepublikowane dotąd zdjęcia, na których zostali uwidocznieni „andersowcy” i ich krewni. Znaczna część fotografii pochodzi ze zbiorów prywatnych.

Podstawę źródłową książki stanowią materiały archiwalne przechowywane w archiwach na obszarze postsowieckim, a mianowicie: w Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie, Narodowym Archiwum Republiki Białorusi w Mińsku, Wydzielonym Państwowym Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Kijowie, Litewskim Specjalnym Archiwum w Wilnie, Archiwum Historii Mówionej Syberii Bajkalskiej w Irkucku, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie. Autorowi udało się włączyć do obiegu naukowego liczne niepublikowane dokumenty, które rzucają światło dzienne na mało dotąd znane epizody z życia byłych żołnierzy polskich. Materiały archiwalne zostały uzupełnione o dostępną literaturę przedmiotu i dokumenty ze zbiorów prywatnych. Prezentowany w bibliografii dorobek literatury, który mimo iż został wykorzystany przez Autora w pełni, pod względem ilościowym nie jest imponujący, co potwierdza, że ten temat jest słabo zbadany w dotychczasowej historiografii. Wykaz wykorzystanej literatury i źródeł archiwalnych utwierdza w przekonaniu, że kwerenda została przeprowadzona w szerokim zakresie i uwzględni najważniejsze elementy niezbędne przy opracowaniu przedmiotowego tematu.

Niemniej należy wskazać wychwycone usterki oraz kwestie, co do których uważny czytelnik może mieć pewne wątpliwości.

Moim zdaniem pewnych zmian wymaga podtytuł książki, ponieważ w obecnej postaci nie w pełni oddaje on istotę zagadnienia. Wydaje mi się, że lepszym rozwiązaniem byłoby zatytułowanie go jako: *Dokumenty i materiały dotyczące byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w Związku Sowieckim w latach 1945–1951*.

Szkoda, że Autor nie pokusił się o bardziej szczegółową analizę struktury narodowościowej powracających do ZSRS żołnierzy PSZZ, jak również przebiegu ich służby w czasie wojny. Tym bardziej że dostępne źródła umożliwiają przynajmniej częściowe odtworzenie danych. Wynika z nich, że większość deportowanych stanowili Białorusini i Polacy.

Powyższe uwagi nie przesłaniają faktu, że książka dr. Dmitriya Panto stanowi bardzo ciekawe i pod wieloma względami pionierskie dzieło. Na podstawie bogatych zbiorów archiwalnych, uzupełnionych literaturą przedmiotu Autor zadał sobie trud przedstawienia problemu powojennych losów byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, którzy powrócili w ojczyście strony, będące po wojnie częścią Związku Sowieckiego. Niniejsza książka na tle innych publikacji naukowych z dyscypliny jest dziełem bardzo wartościowym, zarówno pod względem formy, jak i treści. Niebagatelną zaletą książki jest to, że Autor dokonał analizy powojennych losów „andersowców” na terenie całego ZSRS, podczas gdy dotychczas przedmiotem dociekań badaczy była sytuacja tych ludzi na terenie wybranych republik sowieckich (głównie na Białorusi). Do tej pory nikt nie podjął się opracowania danego zagadnienia w tak szerokiej perspektywie geograficznej. Gorąco polecam lekturę tej książki wszystkim, którzy interesują się dziejami zarówno polskiego oręza podczas drugiej wojny światowej, jak i historią represji sowieckich wobec mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej.